

»*In marca vel regno Danorum*«

*En diplomatarisk analyse af forholdet mellem Danmark og Tyskland under Harald Blåtand.*¹

af Niels Refskou

I 1931 bragte »Scandia« en artikel af Sture Bolin: »Danmark och Tyskland under Harald Gormsson. Grundlinjer i dansk historia under 900-talet«. Med udgangspunkt i Otto I's og Otto III's diplomater til de danske biskopper fra henholdsvis 965 og 988² søgte Bolin at påvise, at Danmark havde været under tysk overhøjhed i stadig stærkere grad fra 934, hvor Henrik I slog Gnupa, og frem til 983, hvor Danmark sammen med størstedelen af de slaviske områder rev sig løs fra det tyske kejserrige i forbindelse med Otto II's død. Den problemstilling, som Bolin rejste i sin artikel, har i den grad formået at dominere senere, danske fremstillinger af denne periodes historie, at den helt og holdent har bestemt såvel deres indfaldsvinkel til som behandling af de to diplomater.

I artiklen bygger Bolin hele sin argumentation op omkring en ganske bestemt formulering, nemlig »in marca vel regno Danorum«, idet han hævder, at marca i tysk forvaltningssprog er terminus technicus for et markgrevskab, altså et grænseområde under tysk forvaltning. Det bør i denne sammenhæng nævnes, at Bolins her fremlagte definition af marca ikke er et resultat af et selvstændigt kildestudium, men fremkommer med henvisning til Waitz' »Deutsche Verfassungsgeschichte«³, og at det i det hele taget gælder, at Bolin ikke inddrager et eneste af de andre ottonske diplomater i sin analyse, men alene henviser til annaler og krøniker, hvilket allerede for en umiddelbar betragtning må forekomme betænkeligt, når man bygger hele sin tese op omkring en bestemt formulering i et diplom.

Bolin sætter oprettelsen af markgrevskabet i sammenhæng med Henrik I's undertvingelse af Gnupa. Ganske vidst vil han ikke hævde, at markgrevskabet er blevet oprettet umiddelbart i forbindelse hermed, bl.a. fordi Gnupas søn også kaldes konge i dette område, men han formoder, at det tyske greb om området efterhånden er blevet stærkere og stærkere, således at området til sidst er blevet inddraget som et

markgrevskab. Dette må være sket på et eller andet tidspunkt mellem 934 og 965.

I øvrigt er 965-diplomet efter Bolins mening ikke noget enestående dokument, men et ganske regulært immunitetsprivilegium, som, hvad angår opstilling og formulering, er i fuld overensstemmelse med de immunitetsprivilegier, som ottonerne gav til kirker og klostre. Derfor er Bolin heller ikke i tvivl om, at der har ligget politiske realiteter bag 965-diplomet, altså at Otto I havde de rettigheder i Danmark, som diplommet gav fritagelse for. Beklageligvis mangler der også i dette tilfælde diplomatarisk dokumentation, idet Bolin som belæg for sin påstand om 965-diplomets lighed med det øvrige corpus af immunitetsprivilegier fra ottonerne nøjes med at henvise til Stengels »Die Immunität in Deutschland«.⁴

Hvad angår 988-diplomet, som er en bekræftelse af 965-diplomet, fremhæver Bolin for det første, at Odense her nævnes for første gang som bispesæde, hvilket må betyde, at dette stift er blevet oprettet mellem 965 og 988. Dernæst springer han let og elegant hen over det nyttilkomne toldfrihedsprivilegium med henvisning til, at der er lakuner i teksten, og koncentrerer sig om det andet nyttilkomne privilegium, som giver ret til at erhverve jord og fast ejendom i kejserriget. Dette må efter Bolins mening betyde, at regnum Danorum ikke længere er en del af kejserriget, da privilegiet ellers ikke ville have mening. Dertil kommer, at marca Danorum ikke nævnes i 988-diplomet, hvilket må betyde, at det er ophørt med at eksistere, formentlig i forbindelse med det danske angreb på den tyske fæstning ved Hedeby i 983.

Ved første øjekast forekommer Bolins tese yderst besnærende, men går man hans argumentation efter i sømmene, kan den ganske enkelt ikke holde. Som allerede antydnet lider hans analyse af den svaghed, at han ikke har inddraget et eneste af de andre ottonske diplomer for at underbygge sin tese om et tysk overherredømme i Danmark, og det må metodisk set betegnes som aldeles uholdbart. Hvis man vil bygge en teori op omkring en bestemt formulering i et diplom, der, som tilfældet er med 965-diplomet, ikke tidligere har været underkastet en indgående analyse, er det ikke tilstrækkeligt, at man henviser til hovedværker indenfor området. Det er ganske enkelt at springe over, hvor gærdet er lavest. I systematiserende værker som Waitz' »Deutsche Verfassungsgeschichte« og Stengels »Die Immunität in Deutschland«, som Bolin henviser til, er det det store overblik, som er målet, og uanset at begge forfattere med vanlig grundighed søger at få alle enkeltheder med, skabes overblikket dog på bekostning af detaljerne, og det er netop i detaljernes område, vi befinder os, når det gælder et enkelt diploms

specielle formulering. Her er kun en sikker metode, selv om den er langsommelig: at foretage en sammenligning med andre, samtidige diplomers formuleringer.

Dertil kommer, at Bolin i den grad har koncentreret sin teori om formuleringen *»in marca vel regno Danorum«*, at han end ikke udstrækker sin analyse til *»omni censu vel servitio nostri iuris«*, som de danske bispedømmer bliver fritaget for, eller undersøger, hvad det vil sige, at kirkerne skal tjene og henhøre under biskopperne *»absque ulla comitis vel alicuius fisci nostri exactoris infestatione«*, eller at bispedømmernes trælle og fæstere ikke skal være under nogens *»banno vel disciplina ... nisi sub illarum ecclesiarum advocatis«*, hvilket ellers turde være nok så betydningsfuldt, eftersom privilegiernes art og omfang bestemmes af netop disse formuleringer, hvorfor en analyse af dem ville kunne enten be- eller afkræfte teorien om et tysk overherredømme over Danmark i denne periode.

I øvrigt får man det indtryk, og dette gælder alle danske fremstillinger, at en sådan analyse ganske enkelt ikke bliver foretaget, fordi der er tale om et kildemateriale med et normativt indhold, og et sådant har man en indgroet mistillid til. Naturligvis må man holde fast ved, at vi på baggrund af disse to diplomer ikke på nogen måde kan slutte, at de danske bispedømmer på det pågældende tidspunkt har haft trælle og fæstere, men det må blot ikke forhindre os i at udnytte diplomerne som levninger. Det er ikke tilstrækkeligt at fastslå, at diplomerne, hvad formulering og indhold angår, ligger på linie med andre diplomer fra ottonernes kancelli, for det er trods alt således, at selv om der er ensartethed i formuleringerne, bliver der i hvert enkelt diplom taget nøje hensyn til de forhold, der betinger det pågældende privilegiums funktion. Således er 965-diplomet udtryk for et nøje defineret retsligt forhold mellem Otto I og de danske bispedømmer, og derfor forudsætter en levningsudnyttelse af dette diplom, at dets retslige indhold nøje analyseres, samt at dets ophavssituation belyses i så høj grad, som det er muligt, d.v.s. at det sættes ind i sin historiske kontekst. Først på denne baggrund er det muligt at udnytte det som kilde til belysning af forholdet mellem Danmark og Tyskland under Harald Blåtand. Disse principielle betragtninger gælder naturligvis også for 988-diplomet.

Som nævnt karakteriserer Bolin 965-diplomet som et immunitetsprivilegium, men inden vi går over til dette spørgsmål, skal jeg ganske kort opridse udviklingen i immunitetsbegrebet fra karolingerne til ottonerne, da det er af helt afgørende betydning for forståelsen af Otto I's immunitetsprivilegier.

Under karolingerne indeholdt immunitetsbegrebet disse tre hoved-

punkter: 1. Forbud mod *introitus iudicum*, hvilket indebar, at den statslige embedsmand, d.v.s. greven, var forment adgang til immunitetsområdet i embeds medfør. 2. Forbud mod *exactio*, d.v.s. inddrivelse af fiscale afgifter ved offentlige embedsmænd. 3. Forbud mod *districtio*, d.v.s. anvendelse af offentlig embedsmyndighed mod dem, der beboede immunitetsområdet. Dette medførte, at såvel de gejstlige immunitetsområder som de verdslige adelsbandområder blev til selvstændige retsområder, der i realiteten var uafhængige af kongedømmet. Efter 814 betegner *immunitas*, *defensio* (forsvar), *tuitio* (beskyttelse) og *mundeburdium* (beskyttelse og ejendomsret) den samme retsinstitution, og specielt forbindelsen mellem *immunitas* og *mundeburdium* betyder en binding til kongen af forfatningsmæssig karakter, idet denne dermed opnår en principiel ejendomsret til kirkens gods, fordi bispedømmerne bliver indlemmet i det feudale system. Den karolingiske immunitet indebar altså på den ene side en jurisdiktionel uafhængighed af kongemagten, men på den anden side en principiel binding til samme af ejendomsretslig karakter.

Det centrale i det ottonske immunitetsbegreb er besiddelsen af den fulde jurisdiktion over kirkens gods; altså ikke blot beskyttelse mod statslige organers virksomhed, men ret til selv at udøve den statslige jurisdiktion. Den umiddelbare forbindelse mellem den karolingiske og den ottonske immunitet er sikringen af kirkens gods, men måden, hvorpå dette sker, er væsensforskellig i de to tilfælde. I denne sammenhæng bør det i øvrigt understreges, at det i begge tilfælde kun er rigskirkerne, der får tildelt immunitet. Den ottonske immunitet indebar imidlertid et fuldstændigt nyt forhold til riget og kongemagten, idet de ledende i det gejstlige hieraki qua immunitetsstilsigelsen trådte ind i rækken af rigsfyrster. Det ottonske immunitetsbegreb indeholdt altså ikke blot et *introitusforbud* for greven, men det medførte direkte, at grevens myndighed overgik til kirken for immunitetsområdets vedkommende, således at *advocatus ecclesiae* overtog *iudex publicus'* rolle og holdt rettergang ved de kongelige domstole.

For at undersøge holdbarheden af påstanden om, at 965-diplomet skulle være et immunitetsprivilegium, har jeg sammenholdt det med samtlige immunitetsprivilegier fra Otto I, hvilket vil sige 101, af hvilke de 25 er givet til bispedømmer – der ses i denne sammenhæng bort fra 965-diplomet. Jeg skal her ikke gå i enkeltheder, men nøjes med at fremlægge de resultater, som jeg er nået frem til.

Ser vi på de nævnte 101 immunitetsprivilegier, er resultatet, at det er den absolutte hovedregel, at immuniteten eksplicit tilsiges i *dispositio* (den del af et diplom, der giver udtryk for den udstedendes beslut-

ning), og at der her bruges et eller flere af substantiverne *immunitas*, *defensio*, *tuitio* og *mundeburdium*. Dertil kommer, at forbudet i alle tilfælde er rettet mod *introitus iudicum*, hvilket jo hænger nøje sammen med, at den kongelige jurisdiktion overgår fra *iudex publicus* til *advocatus ecclesiæ* for immunitetsområdets vedkommende, og da det så at sige er hovedhjørnestenen i den ottonske immunitet, er det en ufravigelig regel. Hvis der ikke er forbud mod *introitus iudicum*, er der ganske enkelt ikke tale om immunitetstilsigelse. I langt de fleste tilfælde omfatter forbudet desuden *exactio* og *districtio*, og endelig gives der ofte fri valg af *advocatus ecclesiæ*.

Ser vi nu på 965-diplomet, er det tydeligt, at der i *dispositio* ikke er nogen antydning af immunitetstilsigelse, og herved adskiller dette diplom sig afgørende fra immunitetsprivilegierne til bispedømmerne i såvel Tyskland som Italien, idet disse alle uden undtagelse eksplicit har immunitetstilsigelsen i *dispositio*. 965-diplomets forbud, som i øvrigt er atypisk i sin formulering, gælder alene *exactio*, og det eneste, der i virkeligheden kunne pege i retning af immunitetstilsigelse, er formuleringen »*sub nullius banno vel disciplina illos nisi sub illarum ecclesiarum advocatis esse volumus*«, som man kunne hævde skulle gøre det ud for et forbud mod *introitus iudicum*, men som det vil fremgå af denne senere udredning, er en sådan forståelse en umulighed, bl.a. p.g.a. de statsretslige konsekvenser, som fritagelsen for *census* og *servitium* medfører. Vi må derfor konkludere, at der ikke er noget belæg for at karakterisere 965-diplomet som et immunitetsprivilegium.

Kardinalpunktet i Bolins tolkning af 965-diplomet ligger i formuleringen »*in marca vel regno Danorum*«. Bolin hævder, at alene den omstændighed, at ordet *marca*, som han med henvisning til Waitz fremhæver altid skulle have betydningen markgrevskab, når det forekommer i et af kancelliet udfærdiget diplom, bliver brugt, implicerer, at Otto I har haft overhøjheden over i alle tilfælde en del af Jylland, der skulle være blevet indlemmet som et markgrevskab i det saksiske kejserrige på et eller andet tidspunkt mellem 934 og 965. Beklageligvis har Bolin ikke søgt at underbygge sin påstand med henvisning til andre diplomer fra Otto I, for havde han det, ville han have konstateret, at brugen af *marca* i Otto I's diplomer på ingen måde er entydig.

Udover i 965-diplomet forekommer *marca* i 16 af Otto I's diplomer, og af disse kan vi se bort fra to, som er forfalskede, og to, som drejer sig om italienske forhold, der adskiller sig afgørende fra de saksiske. I de resterende 12 bruges *marca* kun en gang i betydningen markgrevskab, nemlig i stiftelsesdiplomet for bispedømmet Brandenburg, og i de 11 øvrige har det betydningen »et afgrænset område«, det være sig

en mark, et område, der hører til en landsby eller en by o.s.v. Vi kan altså ikke umiddelbart slutte, at formuleringen »in marca vel regno Danorum« implicerer, at der var oprettet et markgrevskab, som omfattede en del af Danmark. Vi må tværtimod konstatere, at det er undtagelsen, når marca bruges i betydningen markgrevskab. Denne opfattelse støttes yderligere af, at den normale betegnelse for markgrevskab i Otto I's diplomer er comitatus. Vi har 16 diplomer fra Otto I, som omtaler markgrevskaber, heraf drejer de 15 sig om Geros, og et om Billings. To af de 15, der omtaler Geros markgrevskab, er forfalskede, og af de resterende 13 er det stadig kun stiftelsesdiplomet for Brandenburg, der bruger marca, de resterende 12 bruger benævnelsen comitatus Geronis. Billings markgrevskab benævnes comitatus Bilingi. Vi kan altså slå fast, at det for Otto I's kancelli har været praksis at benævne markgrevskab comitatus.

Set fra en filologisk synsvinkel er Bolins tolkning af formuleringen »in marca vel regno Danorum« også særdeles betænkelig. Bolin går ud fra, at marca og regnum Danorum er to adskilte størrelser, således at der dels sigtes til et markgrevskab, der skulle omfatte grænseområdet mellem Danmark og Tyskland, og dels til kongeriget Danmark, men brugen af den disjunktive konjunktion vel udelukker i virkeligheden en sådan skelnen. I middelalderlatin har vel samme betydning som i klassisk latin, hvilket betyder, at der ikke er nogen egentlig forskel mellem de to ord, der forbindes med vel, og vel kan også føje en præcisering til det forgående ord. Dette er ensbetydende med, at marca og regnum må dække samme begreb, forstået på den måde, at regnum er en præcisering af marca. Hvis der havde været tale om to forskellige eller uforenelige størrelser, som et markgrevskab og et kongerige jo er, ville man have brugt formuleringen »in marca aut regno Danorum«! Den naturligste tolkning af formuleringen »in marca vel regno Danorum« er derfor, at den spiller på navnet Danmark, som vi i øvrigt har bevidnet for første gang på den lille Jellingesten, der formentlig kun er få årtier ældre end 965-diplomet.

Sammenfattende kan vi altså slå fast, at kancelliets egen praksis med hensyn til brugen af marca og benævnelsen comitatus for markgrevskab taler imod Bolins tolkning af »in marca vel regno Danorum«. Hertil kommer, at hvis der havde været tale om et markgrevskab, måtte man på baggrund af kancelliets praksis have forventet, at der havde været brugt marca + genitiv af navnet på den markgreve, der stod for områdets administration, i stedet for marca Danorum. Dertil kommer, at brugen af vel betyder, at der er tale om et og samme område. Betegnende er det da også, at Niermeyer i *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*

bruger netop 965-diplomet som eksempel på, at *marca* i betydningen »et afgrænset område« kan bruges om et kongerige.⁵

Hvis vi ser på selve indholdet af 965-diplomet, er det dets eksplicite formål at fritage de danske bispedømmers besiddelser for census og servitium. Hvad angår census, er det p.g.a. det sparsomme kildemateriale umuligt at bestemme art eller omfang, dog syntes det at fremgå, at der har været tale om en årlig afgift, og eftersom den i de danske diplomer er lagt på besiddelserne og ikke på de undergivne, og da den benævnes *census nostri iuris*, er der formentlig tale om den konge- eller kejserskat, som vi kender fra et diplom til klostret Fulda. Det er ikke muligt at afgøre, om denne census har været ydet i naturalier eller penge, da der er eksempler på begge dele. Dog må det understreges, at ingen af disse eksempler taler om census fra bispedømmer, men alene fra klostre, hvorfor de må tages med alle mulige forbehold. Fritagelse for census er i øvrigt yderst sjælden, og dette er det eneste tilfælde i de ottonske diplomer på, at bispedømmer fritages herfor.

Servitium nostri iuris, der på baggrund af brugen af *ius nostrum* i de ottonske diplomer må være identisk med servitium regis, ytrede sig i kirkelig sammenhæng på to måder. For rigsabbediernes vedkommende indebar den en forpligtelse til at forsyne hoffet med naturalier, og der var her tale om fastsatte, årlige ydelser. For bispedømmernes vedkommende indebar servitium regis en forpligtelse til at huse og beværte kongen, når denne på rejse gæstede et bispesæde. I øvrigt vanskeliggøres en nærmere bestemmelse af bispedømmernes servitium regis i 10. årh. af, at vi for den tyske del af kejserriget ikke har nogen angivelse overhovedet af dens størrelse, eller hvor ofte den blev krævet/ydet. Ottonernes itineraer viser imidlertid, at de primært gjorde brug af krongodset som opholdssteder under deres rejser, og vi må derfor formode, at deres servitium-politik for bispedømmernes vedkommende i høj grad har gået ud på at skåne disse, og da der under salierne skete en konsekvent udnyttelse af kirkegodset i servitium-politikken, vil det metodisk set være betænkeligt at slutte tilbage fra salierne til ottonerne. For fritagelse for servitium regis gælder det samme som for fritagelse for census: Vi har i de ottonske diplomer kun dette ene eksempel på, at bispedømmer fritages for servitium regis.

Naturligvis kan vi ikke slutte på baggrund af 965-diplomet, at den tyske kejser virkelig har opkrævet eller forlangt census og servitium i Danmark, men dette er i forhold til en vurdering af diplomets retslige indhold en fuldstændig ligegyldig konstatering, for diplomets beskæftiger sig ikke med, om der de facto har været opkrævet census og servitium til Otto I i Danmark, men derimod med retten til at inddrive disse

ydelse, hvilket er noget ganske andet. Otto I fraskriver sig i 965-diplomet retten til at inddrive census og servitium fra de danske bispedømmers besiddelser. Det er diplomets normative indhold, og det er dette indhold, som må ligge til grund for enhver tolkning af diplommet i historisk sammenhæng.

Denne fritagelse for census og servitium får imidlertid nogle særdeles afgørende konsekvenser af statsretslig karakter. Brühl, som har skrevet hovedværket om servitium regis, anfører, at forpligtelsen til at yde servitium principielt hvilede på alle undersåtter, men at praksis var, at det på grund af hoffets størrelse kun var stormænd som hertuger, grever, biskopper og abbeder, der kom i betragtning.⁶ Desuden understreger Brühl, at ydelsen af servitium implicerer rigsumiddelbarhed, d.v.s. at de pågældende, som skulle yde servitium, var rigsfyrster.⁷ Hörger giver udtryk for samme opfattelse blot i negativ form, idet han understreger, at tab af rigsumiddelbarhed medfører, at der ikke mere skal ydes servitium til riget.⁸ Denne forbindelse mellem pligten til at yde servitium og rigsumiddelbarhed betyder, at Otto I ved at fritage de danske bispedømmers besiddelser for servitium dermed også giver afkald på sine overhøjhedsrettigheder over dem, da de ved fritagelsen for servitium mister deres rigsumiddelbarhed. De danske bispedømmer er med udstedelsen af 965-diplomet ikke længere en del af den tyske rigskirke, og deres biskopper er rent principielt ikke længere tyske rigsfyrster.

Karakteren af Otto I's afkald på fiskale fordringer på de danske bispedømmers besiddelser understreges yderligere af brugen af verbet *absolvere*, der her forekommer for første gang i de ottonske diplomer. Oprindeligt blev det brugt i forbindelse med frigivelse af trælle og livegne, men allerede i de karolingiske diplomer har vi eksempler på, at det bliver brugt i forbindelse med fritagelse for militærtjeneste og census, altså forpligtelser og afgifter, som det var kongens/kejserens ret at kræve. Vi kan derfor sige, at brugen af *absolvere* i perioden inden 965-diplomet specifikt er rettet imod afståelse af dels ejendomsret og dels regale rettigheder, og det er i sidstnævnte brug, vi har det i 965-diplomet. Under Otto II bliver billedet noget mere flimrende, idet *absolvere* nu også bruges om uspecificeret afgiftsfritagelse i almindelighed, men formuleringen i de pågældende diplomer tyder på, at man i kancelliet har lavet en kombination af den gamle frigivelsesformular, som i øvrigt stadig bliver brugt, og 965-diplomets formulering og givet det hele et mere alment og uspecifikt præg. Netop denne omstændighed gør imidlertid, at det metodisk set vil være farligt at slutte fra brugen af *absolve-*

re under Otto II til brugen under Otto I. 965-diplomets brug af absolvere skal ses i forlængelse af de karolingiske diplomer.

Som tidligere nævnt er formuleringen »sub nullius banno vel disciplina illos nisi sub illarum ecclesiarum advocatis esse volumus« i virkeligheden det eneste, som kunne pege i retning af, at 965-diplomet skulle være et immunitetsprivilegium. Under karolingerne var advocatus ecclesiæ en kirkelig embedsmand, hvis opgave det var at repræsentere kirken ved offentlige retssager, men under ottonerne skiftede advocatus ecclesiæ-institutionen fuldstændig karakter, idet advocatus ecclesiæ indenfor immunitetsområdet overtog iudex publicus' rolle. Den afgørende forskel på den karolingiske immunitet og den ottonske er jo netop, at medens den karolingiske betød en exemption for den kongelige jurisdiktion indenfor immunitetsområdet, betød den ottonske, at den kongelige jurisdiktion her blev overdraget til kirken, der lod den administrere af advocatus ecclesiæ, og samtidig trådte de kirkelige ledere, rigsabbeder og rigsbiskopper, ind i rækken af rigsfyrster.

Nu er det imidlertid således, at bannus alene kan karakterisere et diplom som et immunitetsprivilegium. Vi har fem tilfælde, og i de fire benævnes bannus eksplicit kongeligt/kejserligt, og i det femte fremgår dette af konteksten. Dertil kommer, at i alle fem tilfælde følges det op af et forbud mod introitus iudicum og det, vi kalder en nisi-formel, der overdrager den jurisdiktionelle myndighed til advocatus ecclesiæ, hvilket ikke er tilfældet i 965-diplomet.

Vi kan altså for 965-diplomets vedkommende konkludere, at der ikke er tale om et immunitetsprivilegium eller et udtryk for tysk imperialisme, men om at Otto I frasiger sig sine fiskale rettigheder på de danske bispedømmers besiddelser, hvilket statsretsligt medfører, at de danske bispedømmer ikke længere er en del af den tyske rigskirke.

Jeg skal i denne sammenhæng ikke ofre mange ord på 988-diplomet, men blot påpege, at det er en ordret bekræftelse af 965-diplomet, hvortil man har føjet to nye privilegier, og at »man« i flg. Stengel er modtagerne.⁹ Ingen af de nytilkomne privilegier har imidlertid virkning i Danmark, men alene indenfor kejserrigets grænser. Det drejer sig dels om retten til at erhverve jord og fast ejendom i kejserriget, en i de ottonske diplomer unik bestemmelse, og dels om toldfritagelse, der ligeledes som nyudstedelse betragtet er unik under ottonerne, hvad angår bispedømmer. For god ordens skyld må det lige nævnes, at thelo-neum ikke har noget med grænsetold at gøre, men var en kombineret omsætnings- og transportafgift, der dannede et væsentligt grundlag for de kongelige/kejserlige indtægter. Den eneste mulige forståelse af det-

te diplom er, at om ikke alle så i alle tilfælde en del af de danske biskopper har taget ophold i Tyskland, men det vil jeg vende tilbage til i forbindelse med levningsudnyttelsen.

Den manglende immunitetstilsigelse i 965-diplomet kan bedst tolkes således, at Otto I i alle tilfælde på det pågældende tidspunkt ikke har haft statsretslige overhøjhedsrettigheder i Danmark. Da diplommet imidlertid definerer et bestemt retsligt forhold mellem Otto I og de danske bispedømmer, må det forekomme rimeligt at undersøge, om der kan findes en baggrund for udstedelsen af 965-diplomet i kejserens kirkeretlige stilling.

Det bedste udtryk for kirkens principielle syn på konge- og kejsermagten har for denne periodes vedkommende i kroningsliturgierne, og vi er i den heldige situation at have såvel konge- som kejserkroningsliturgier fra o. 960, altså særdeles aktuelle i forhold til 965-diplomet.¹⁰ I kongekroningsliturgien siges det for det første, at kongen som kirkens forsvarer har del i det biskoppelige embede. Ganske vidst søger man at opretholde en skelnen mellem regnum og sacerdotium ved at understrege, at kongens værdighed er af ydre karakter i modsætning til biskoppernes, der er af indre, men grænsen udviskes omgående, da det lidt senere hedder, at kongen typologisk repræsenterer Kristus. Dernæst understreger såvel konge- som kejserkroningsliturgierne, at det er kongens/kejserens opgave bistået af kirken at bevare freden, at udbrede troen ved at undertrykke de hedenste nationer, at øve retfærdighed og at bevare de kristne dyder. Salvningen til konge/kejser har altså indebåret en forpligtelse til at udbrede kristendommen til de hedenske nabolande, og hermed har statslig ekspansionspolitik og mission fundet sammen i en højere enhed.

Den pavelige accept af denne enhed finder vi i Johannes XII's diplom til Otto I i forbindelse med kejserkroningen i 962, hvor Otto, hans søn og efterfølgere får tilladelse til at oprette bispedømmer i de slaviske områder, hvor og når de måtte finde det nødvendigt. Dertil kommer, at den kongelige udnævnelsesret ved besættelsen af bispesæder, som havde været uantastet gennem 8. og 9. årh, blev udøvet direkte og uindskrænket af ottonerne; der var i denne periode på intet tidspunkt tale om pavelig indflydelse eller medvirken ved besættelsen af bispesæder i Tyskland, og ser vi på oprettelsen af bispedømmer i de slaviske områder under Otto I, var der her utvetydigt tale om kongeligt/kejserligt initiativ.

Vi kan imidlertid ikke umiddelbart parallellisere mellem de slaviske og de danske bispedømmer, da de slaviske var oprettet i østmarken, som hørte direkte ind under kronen, hvad vi ikke har noget grundlag

for at slutte for Danmarks vedkommende i 948, hvor de danske biskopper blev viede ved synoden i Ingelheim. Samtidig taler den almindelige praksis ved besættelsen af bispesæder i Tyskland dog for, at Otto I også har stået bag vielsen af de danske biskopper.

At der blev viet biskopper til Danmark er dog ikke ensbetydende med, at der er blevet oprettet afgrænsede bispedømmer, da det er nærliggende at antage, at de danske biskopper har været missionsbiskopper, der har fået til opgave at virke ud fra Slesvig, Ribe og Århus. Hamburg-Bremen var et missionssted med Norden som missionsmark, og der ville derfor ikke være noget underligt i, at de første suffraganbiskopper var missionsbiskopper, og det ville i øvrigt stemme overens med den normale praksis, at missionærer blev bispeviede, inden de blev sendt ud på deres mission. Samtidig må man ikke være blind for, at vielsen af de danske biskopper primært kan have haft en kirkepolitisk baggrund, idet den bragte Adaldags position i overensstemmelse med den kanoniske ret. Hamburg-Bremen var et ærkesæde uden suffraganer, hvilket var en ganske uholdbar situation. Fx. var Adaldag ude af stand til at opfylde den kanoniske rets krav om at vie sine egne suffraganer, idet der hertil ud over ærkebiskoppen krævedes mindst to af ærkesædets suffraganers medvirken. I dette tilfælde løstes problemet ved, at pave Agapit II anmodede biskopperne af Halberstadt og Hildesheim, der begge var suffraganer under Mainz, om at bistå Adaldag på enhver måde, altså medvirke ved vielsen af de danske biskopper. Hvor om alting er, som suffraganer under Hamburg-Bremen har de danske biskopper formelt tilhørt den tyske rigskirke, hvilket indebar, at de var forpligtede til at svare afgifter til kongen/kejseren, i alle tilfælde når deres stifter var oprettede med faste grænser.

I 948 var Danmark formelt hedensk og kunne derfor betragtes som et missionsområde af den tyske konge. I 965 var situationen en anden. Som Lene Demidoff har påvist, må Harald Blåtands omvendelse og dåb have fundet sted efter 953 og før 965¹¹, og efter Widukind at dømme under Otto I's Italiensrejse 961-965, hvilket betyder, at Danmark formelt har været kristent, da 965-diplomet blev givet. At dømme ud fra diplomets indhold vil det være nærliggende at kæde det sammen med en egentlig stiftsinddeling af Jylland foranlediget af Haralds antagelse af den kristne tro. Diplomet kan forstås som Ottos anerkendelse af Danmarks ændrede status fra missionsområde til kristen stat, men samtidig er det også en anerkendelse af Haralds suverænitet over Danmark, eftersom fritagelsen for servitium regis medførte, at de danske biskopper ikke længere var tilknyttet den tyske rigskirke. Så længe de danske biskopper var missionsbiskopper, har Otto I formelt været for-

pligtet til at støtte deres virksomhed, hvilket kan have medført, at man fra dansk side har betragtet denne virksomhed som et udslag af tysk imperialism, men da Danmarks kirkelige status ændredes med Haralds dåb, har Otto I med 965-diplomet gjort det klart, at han ikke havde noget ønske om at fastholde de krav, som han qua verdsligt overhoved for Hamburg-Bremen måtte have på dets suffraganer i Danmark. Dette kan være sket for at lette Adaldags forhold til Harald, eller det kan forstås som en indrømmelse af det faktum, at de danske biskopper kirkeligt set hørte under Hamburg-Bremen, men statsligt under Danmark.

Det behøver imidlertid ikke udelukkende at være kirkepolitiske motiver, der ligger bag 965-diplomet, hvilket turde fremgå af en analyse af dets ophavssituation. Diplomet er udstedt i Magdeburg den 26. juni 965, hvor Otto I opholdt sig for at omorganisere den slaviske østmark efter Geros død den 20. maj. Formentlig i 962 havde Wichmann, som havde deltaget i den liudolfiske opstand mod Otto I, forsøgt at få Harald til at deltage i en opstand mod Otto I, men Harald, der ikke stolede på Wichmann, havde afslået. I 963 indledte Wichmann på Geros tilskyldelse sammen med redarierne og andre elbslaver et felttog mod den polske hertug Mieszko, hvem han besejrede to gange. Disse sejre blev samme år fulgt op af Gero, som tvang Mieszko til at anerkende tysk overhøjhed og betale tribut for området mellem Oder og Warthe. Otto I har derfor efter Geros død haft al mulig grund til at frygte nye uroligheder i de slaviske områder, det var der bl.a. tradition for i forbindelse med konge/kejserskifte, og han kan i denne sammenhæng have betragtet Harald som slavernes allierede. Harald var jo gift med Tove, en datter af obodritterfyrsten Mistivoj.

965-diplomets datering gør det nærliggende i den her skitserede sammenhæng at se det som et forsøg fra Otto I på at sikre sin nordflanke under en eventuel slaveropstand ved at anerkende Haralds suverænit, i og med at han afstod fra de højhedsrettigheder, som han i alle tilfælde formelt kunne fremføre overfor de danske bispedømmer. Endelig er det også muligt at se 965-diplomet som en belønning til Harald, fordi han ikke lod sig friste af Wichmann til oprør.

Som det er fremgået, åbner der sig flere muligheder ved en levningsudnyttelse af 965-diplomet, hvilket skyldes, at det øvrige kildemateriale til Danmarks historie i disse år er så sparsomt, som tilfældet er, og vi må derfor erkende, at vi ikke kan nå videre end til antydninger. Analysen af 965-diplomets retslige indhold har dog slået en ting fast med sikkerhed: Otto I har med udstedelsen af dette diplom vist, at han har betragtet Danmark som en suveræn stat. Hvordan forholdene har væ-

ret indtil da, kan vi ikke afgøre med sikkerhed. Det er imidlertid givet, at marca i diplomets kontekst ikke kan indicere et tysk herredømme over nogen del af Danmark, samt at der ikke er tale om et immunitetsprivilegium på linie med alle de øvrige til tyske bispedømmer fra denne periode. Sammenlignet med de øvrige diplomer til bispedømmer fra denne periode er 965-diplomet unikt!

Vender vi os til 988-diplomet, er vi straks bedre stillet med informationer om begivenhederne i Danmark på dette tidspunkt. Diplomet er udstedt i Wildeshausen den 18. marts 988, knap halvanden måned før Adalgads død den 29. april. Stedet for udstedelsen har i dette tilfælde ingen betydning, da diplomnet hører til den gruppe, der på forhånd er udfærdiget af modtageren, som til et tidligere givet diplom, in casu 965-diplomet, har tilføjet de ønskede privilegier, her retten til at erhverve jord og fast ejendom samt toldfrihed i kejserriget. Disse privilegier har ikke haft gyldighed i Danmark, og de kan derfor bedst tolkes således, at de danske biskopper på en eller anden måde var blevet tvunget ud af landet. Dette passer ganske udmærket med Adam af Bremens oplysninger om, at Svend Tveskæg i Adaldags sidste tid havde sat sig i spidsen for en hedensk opstand og gjort oprør mod Harald, som efter at være blevet såret flygtede til Jumne, hvor han døde 1. november – der gives intet årstal, men konteksten hos Adam viser, at det er sket inden Adaldags død, altså senest 987. Det fremgår i øvrigt af Adams omtale af Libentius, som efterfulgte Adaldag, at kristenforfølgelserne i Danmark under ham havde været af særdeles alvorlig karakter. Dette stemmer overens med Vita Bernwardi, hvorfra det fremgår, at biskop Ekkehart af Slesvig var flygtet til Hildesheim, hvor han opholdt sig til sin død 1026. Han har altså nydt godt af 988-diplomets privilegier.

Spørgsmålet er imidlertid, om vi kan komme årstallet for Haralds død noget nærmere. Adam angiver for det første, at Harald er død i Adaldags sidste tid, og desuden siger han, at kristenforfølgelserne, der fulgte efter Svends oprør, især rasede under Libentius, hvilket kunne tyde på, at de først lige var begyndt i Adaldags sidste år. Denne antagelse støttes af den omstændighed, at 988-diplomet er gået udenom de sædvanlige kanaler i kancelliet, men er blevet forelagt Otto III's formyndere i færdig stand af Folgbert, Adaldags nuntius, hvilket kan tolkes således, at situationen for de danske biskopper har været kritisk allerede på dette tidspunkt. Hvis vi antager, at Harald er død den 1. november 987, er der gået ca. fem måneder fra Svends oprør til 988-diplomets udstedelse, hvilket vil sige fem måneders kristenforfølgelser, og det har formentlig været tilstrækkeligt, til at biskopperne har følt jorden brænde under sig og er flygtet i sikkerhed i kejserriget. 987 er

derfor mit bud på Haralds dødsår som det sandsynligste, og det vil efter min mening ikke være rimeligt at sætte det tidligere end 986, da man i så fald måtte formode, at Adam også havde beskrevet kristenforfølgelser under Adaldag og ikke blot under Libentius. Og hvis man i denne sag ønsker at bruge både seler og livrem, kan man i alle tilfælde sige, at 988-diplomet tyder på, at Harald er død mellem 985 og 987. Er denne antagelse rigtig, kan vi også slå fast, at det er Harald, som har stået bag opførelsen af trelleborgene og broanlægget i Ravning, men den diskussion må jeg nok hellere gemme til en anden gang.

1. Foredrag for Historisk Samfund, København, februar 1984.

2. Otto I's diplom af 26. juni 965 til bispedømmerne Slesvig, Ribe og Århus. DO I 294:

»In nomine sanctae et individuae trinitatis. Otto divina favente clementia imperator augustus. Quoniam imperatoriae dignitatis officium esse constat, ut erga divini cultum officii perviligi cura insistant et quicquid augmentum sanctae Christianae religioni adhibere potuerint, indesinenter in hoc studeant: idcirco nos interventu dilecti archiepiscopi nostri Adaldagi pro statu et incolumitate imperii nostri quicquid proprietatis in marca vel regno Danorum ad ecclesias in honorem dei constructas, videlicet Sliesuigensem, Ripensem, Arusensem, vel adhuc pertinere videtur vel in futurum acquiratur, ab omni censu vel servitio nostri iuris absolvimus, et ut episcopis prescriptarum ecclesiarum absque ulla comitis vel alicuius fisci nostri exactoris infestatione serviant et succumbant, volumus et firmiter iubemus. Servos vero et colonos in eisdem proprietatibus habientes nulli nisi eisdem episcopis servituros ab omni etiam nostri iuris servitio absolvimus et sub nullius banno vel disciplina illos nisi sub illarum ecclesiarum advocatis esse volumus. Et ut hoc auctoritatis nostrae preceptum firmum et inconvulsum permaneat, hanc cartam conscribi anulique nostri impressione sigillari iussimus, quam et manu propria subtus firmavimus.

Data VI kalendas iulii anno dominicae incarnationis DCCCCLXV, indictione VIII, anno domini Ottonis imperii IV, regni autem XXX; actum Magadeburch; in dei nomine amen.«

Otto III's diplom af 18. marts 988 til bispedømmerne i Slesvig, Ribe, Århus og Odense. DO III 41:

»In nomine sanctae et individuae trinitatis. Otto dei clementia rex. Omnium fidelium nostrorum tam praesentium quam futurum pia devotioni pateat, quomodo nos ob petitionem et interventu dilecti nostri Adaldagi Bremensis ecclesiae videlicet venerabiles archiepiscopi ac pro statu et incolumitate regni nostri quicquid proprietatis in regno Danorum ad ecclesias in honorem dei constructas, videlicet Sliesuicensem, Ripensem, Arusensem, Othenesuigensem, v[e]l adhuc pertinere videtur vel in futurum acquiratur, ab omni censu vel servitio nostri iuris absolvimus, et ut episcopis praescriptarum ecclesiarum absque ulla comitis vel alicuius fisci nostri exactoris infestatione serviant et succumbant, volumus et firmiter iubemus. Insuper concedimus praedictarum ecclesiarum episcopis ut potestatem habeant emendi agros possessiones et praedia in omnibus regni nostri partibus ubicunque velint aut possint, Servos vero et colonos in eorum proprietatibus habientes nulli nisi iisdem episcopis servituros ab omni etiam nostri iuris servitio absolvimus et sub nullius banno vel disciplina illos nisi sub illarum ecclesiarum advocatis esse volumus. Ad haec etiam omnes fideles nostri dignoscant, quod nos Folgberti nuntii ecclesiae episcopi rogatu omnes

etiam inquilinos sive qualicunque paratu euntibus in nostri regni finibus theloneum prorsus perdonavimus. Et ut haec nostrae auctoritatis praeceptum firmum atque inviolatum permaneat, hanc chartam annulique impressione signari iussimus quam et manu propria subtus firmavimus.

Data XV. kalend. aprilis anno dominicae incarnationis DCCCCLXXXVIII, indictione I, anno autem tertii Ottonis regnantis V; actum Vuideshusen; in dei nomine feliciter amen.«

Diplomernes tekst er fra Sickel: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, I-II. Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae. Hannover 1879-84.

3. Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte. 1880-96, 5^{II}, p 110.
4. Stengel: Die Immunität In Deutschland bis zum Ende des 11. Jahrhunderts, 1, [1910] p 168 n 5.
5. Niermeyer: Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Leiden 1976. Art. MARCA, 7.
6. Bruhl: Fodrum, Gistum, Servitium Regis. Studien zu den wirtschaftlichen Grundlagen des Königtums in Frankenreich und in den fränkischen Nachfolgestaaten Deutschland, Frankreich und Italien vom 6. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Kölner Historische Abhandlungen 14/I-II, 1968, p 178.
7. Brühl, op. cit. p 198.
8. Hörger: Die reichsrechtliche Stellung der Fürstbittissinnen. Archiv für Urkundenforschung IX, 1926, p 232.
9. Stengel, op. cit. p 256 n 2.
10. Elze: Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin. Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. IX Ordines coronationis imperialis. 1960. Schramm: Kaiser, Könige und Päpste. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters I-IV, 1968-71. Her: III, p 87.
11. Demidoff: The Poppo Legend. Medieval Scandinavia 6, 1973, p 40.